

Báthory Miklós váci püspök filozófiai műveltségének lehetséges nyomai egy Ficino fordításában megjelent 1497-es Iamblikhosz-kiadásban

Báthory Miklós váci püspököt kortársai nagy műveltségű, a görög és latin nyelvben is jártas humanistaként jellemezték,¹ és habár semmi írás sem maradt fent tőle, amely alapján mindezt megítélhetnénk, most mégis megpróbálok közvetett források alapján rámutatni Báthory platonikus filozófiai érdeklődésére. Két dokumentumból indulok ki, először röviden szót ejtek egy neki címzett Ficino-levelelről, majd részletesebben is megvizsgálom azt a Ficino fordításában megjelent filozófiai szöveggyűjteményt, amely nagy valószínűséggel Báthory könyvtárából származik. Végül pedig amellett érvelek, hogy a fennmaradt lehetséges források tökéletesen illeszkednek Báthory budai – később esetleg váci – platonikus iskolaszervező tevékenységéhez.

A váci püspöknek három levelet írt Ficino,² amelyek közül az egyik valójában egy rövid ontológiai munka, amelyet neki és Francesco Bandininek közösen ajánlott (*Op.* 688, 2). Ez az ajánlás még úgy is különösen értékes, hogy Bandinivel kellett osztoznia rajta, hiszen Báthoryn kívül egyetlen magyar sem dicsekedhetett Ficino hivatalos ajánlásával.³ A felajánlott mű végül Ficino má-

* A szerző irodalomtörténész és műfordító (Pécs).

1 Marsilio FICINO, *Opera omnia*, I–II, Basileae, 1576, 859, 3; *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából, 1458–1490*, IV, szerk. NAGY I., B. NYÁRY A., Bp., 1878, 221; Galeottus MARTIUS Narniensis, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae: ad ducem Iohannem eius filium liber*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, 1934, 31.8; Antonius de BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, ed. Iosephus FÖGEL, Bela IVÁNYI, Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, 1936–1972, 1.1.72–74; Petrus RANSANUS, *Epithoma rerum hungarorum: Id est annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus*, ed. Petrus KULCSÁR, Bp., 1977, 3.79; RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) epitáfuma = Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete*, szerk. HORVÁTH Alice, Vác, 2007, 157–167; PAJORIN Klára, *Mátyás király és Marsilio Ficino magyar hívei az 1472. évi összeesküvés után = Arcana tabularii: Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*, II, szerk. BÁRÁNY Attila, DRESKA Gábor, SZOVÁK KORNÉL, Bp.–Debrecen, 2014, 593–606.

2 FICINO, *i. m.*, 688, 2; 782, 3; 884, 2.

3 A Janus Pannoniusnak szóló *De amore*-ajánlás, és a Váradi Péternek szóló *Disputatio*-ajánlás sem került végül kinyomtatásra. Az előbbinek egy átírt verzióját először a *Platonis*

sodik leveleskönyvében kapott helyet, amelynek a címe: *Forma corporea dividitur et movetur ab alio. Anima rationalis non dividitur, sed ex se ipsa movetur. Angelus neque dividitur neque movetur, sed aliunde impletur. Deus est plenitudo una simplex immensa.*⁴ A levél eredetileg az 1477 elején íródott, és a majd 1482-ben megjelenő *Theologia platonica* tömör összefoglalójának tűnő *Quinque claves Platonicae sapientiae* egy részlete: a *Platonikus bölcsesség második kulcsa (Secunda clavis Platonicae sapientiae)*.⁵

Az biztos, hogy ez a kis munka – levél formájában – már 1479 nyarán Magyarországra érkezett. Ábel Jenő nem tartotta fontosnak közölni a levelet,⁶ pedig ez a rövid munka tömör kifejtése miatt Ficino platonikus ontológiai rendszerének akár tankönyve is lehetne, amelyben a test–lélek–szellem–isten négy szintjét magyarázza el vázlatosan. Talán Báthory filozófiai érdeklődéséről is sokat elárul, ha a tartalmát röviden összefoglaljuk:

Először a testi formát (*forma corporea*) vázolja fel, amely olyan anyaggal és kiterjedéssel (*dimensio*) bíró forma, amely más formáknál tökéletlenebb, mert felosztható és megváltoztatható. Minden testi formaként megjelenő létező osztható formával bír. A forma kiterjedésének és szubjektumának szüksége van egy hordozóra, amely nélkül nem létezhet. De a forma nem is saját szubjektumából születik, amely természete szerint formátlan és nem is valami mennyiségből, amely önmagától semmire sem képes, csak valamilyen minőség segítségével. A testi forma a kiterjedés és a pusztulás miatt erőtlenedik el (*debilis*) annyira, hogy végül szükségessé válik, hogy átalakuljon. Saját erejéből semmit sem tud mozgatni, és semmire sem tud hatást kifejteni és nincs olyan saját, belső ereje sem, amivel birtokolhatna valamit. Ugyanígy saját erejéből semmit sem tud fenntartani, és semminek sem tud ellenállni. A testi formát valójában egy másik, nemesebb forma tartja fent: a lélek (*anima*), amely szubjektum és kiterjedés nélkül létezik önmagában és valahogy önmagától is mozog. Habár a lélek a testi minőségeket is előre meghatározza, mégsem osztható se anyag, se mennyiség szerint. Egyértelműen elválasztja az oszthatatlan formákat (*formae individuae*) az oszthatóktól (*dividuae*), amelyeket összeköt (*coniungit*) magával. A lélek fölött található a mozdulatlan angyal (*angelus immobilis*), ami az angyali értelemre (*mens angelica*) vonatkozik. *Mozdulatlan*

opera-ban adta ki 1484-ben Firenzében, ahol az egész könyvet Lorenzo de' Medicinek ajánlotta (FICINO, *i. m.*, 1128). Az utóbbit pedig már Francesco Giovanni Ippolitinek, Gazoldo grófjának dedikálta az 1495-ös velencei *Epistolae* kiadásában (FICINO, *i. m.*, 781, 2).

4 FICINO, *i. m.*, 688–690. Magyarul: *A testi forma osztható és más által mozog. A lélek nem osztható, viszont önmagától mozog. Az angyal se nem osztható, se nem mozog, hanem máshonnan teljesedik ki. Isten végtelen egyszerűséggel teljes.*

5 Később Ficino szétdarabolta az Öt kulcsot és öt levélbe rendezte. 1. kulcs: FICINO, *i. m.*, 686, 2; 2. kulcs: *Uo.*, 688, 2; 3. kulcs: *Uo.*, 682, 3; 4. kulcs: *Uo.*, 690, 2; 5. kulcs: *Uo.*, 675. *Supplementum ficinianum*, I, ed. Paul Oskar KRISTELLER, Florentiae, 1973, XCVI.

6 *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Eugenius ÁBEL, Stephanus HEGEDÜS, Budapestini, 1903.

mondja, mert teljes és tökéletes. Az angyalt már nem akadályozza semmiféle testi szolgálat. A legfelsőbb szint isten szintje, amely a legtökéletesebb. (Itt pár mondatban összefoglalva különbséget tesz a *creatio* és a *generatio* között.) A tökéletesség *egyedüliséget* (*unica*), *oszthatatlanságot* (*individua*) és *végtelességet* (*infinita*) jelent. Tehát isten tökéletes egyszerűségében (*simplex*) nem is lehet más mint *egy* (*nisi una esse non potest*). A végtelesség határtalanságot jelent, vagyis semmi sem korlátozza (*terminus*) létezése teljességét, viszont minden más létszintnek valamiképp korlátozva van, vagyis be van határolva a tökéletessége. A legtökéletlenebb szint a *materia prima* szintje, amelynek paradox módon végtelen potencialitása jelenti tökéletességének legnagyobb korlátozását is. Mindezek mellett azonban a teremtett világ gépezetének (*machina mundi*) egésze mégis a lehető legtökéletesebben működik.

Báthory Ficínóval valószínűleg 1499-es haláláig tartotta a kapcsolatot. A váci püspök élete végéig megmaradt platonikus érdeklődésére lehet bizonyíték könyvtárának az a morzsányi – talán négy kötetes – maradványa, amelyet sikerült meghatározni. Nem csak a Galeotto híres anekdotájában⁷ megemlített *Tusculanae disputationes* maradt fenn (OSZK, *cod. lat. 150*), hanem három másik könyve is. Az egyik Ficino 1496-ban, Firenzében kiadott Platón-kommentárjait tartalmazza (*Commentaria in Platonem*), amely ma az oxfordi Keble College-ban található (*Hatchett Jackson 85*). A másik pedig a szintén Ficino fordításában és átírásában, Aldus Manutius műhelyében megjelent Iamblikhosz-kötet: a *De mysteriis Aegyptiorum* (MTAK, *Ráth F 1493*).⁸ És végül a Modenában fennmaradt, bizonytalan Alberti-kötet (*De re aedificatoria*, *Bibl. Estense, Cod. Lat. 419*).⁹

Az Akadémiai Könyvtárban őrzött példány azért különösen érdekes, mert feltételezhető, hogy Báthory lapszéli jegyzeteit is tartalmazza, amelyek közül az egyik arra utal, hogy talán megvolt neki a Ficino-féle Plótinosz-fordítás is. Ficino egy korai művén, a *De voluptatén* kívül a következő platonikus munkák vannak még a kötetben: Proklosztól a *Commentaria in Alcibiadem Platonis primum: De anima et daemone* (kivonat) és a *De sacrificio et magia*, Porphüriosztól a *De occasionibus* és a *De abstinentia*, Szünesziosztól a *De somniis*, Mikhaél Pszellosztól a *De daemonibus*, Priszkianosztól a *Theophrastum de intellectu et phantasia*, Alkinoosztól a *De doctrina Platonis*,¹⁰ Szpeuszipposztól a *De Platonis definitionibus*, Xenokratésztől a *De morte*, valamint két munka Püthagorasztól: az *Aurea verba* és a *Symbola*.

Rozsondai hívta fel a figyelmet az egykor Báthory tulajdonában lévő Cicero-kötet és a *Ráth F 1493*-as Iamblikhosz-kötet *nota*-jelöléseinek az azonosságára.¹¹

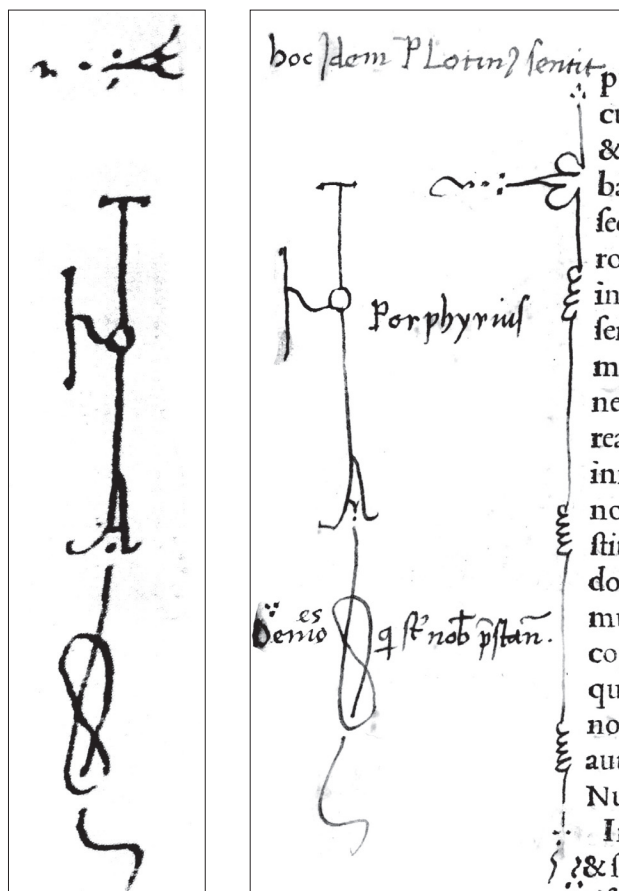
7 MARTIUS, *i. m.*, 31.9–10.

8 IAMBlichus, *De mysteriis Aegyptiorum: cum aliis aliorum Neoplatonicorum tractatibus*, tr. M. FICINUS, Venezia, 1497.

9 ROZSONDAI Marianne, *Báthory Miklós váci püspök könyvtárának feltételezhető darabjai = Báthory Miklós ..., i. m.*, 131–144.

10 ALKINOOSZ, *Platón tanítása*, ford. SOMOS Róbert = *Középső platonizmus*, szerk. Uő, Bp., 2005, 47–92.

11 ROZSONDAI, *i. m.*, 137.

1. ábra. Az OSZK, *Cod. Lat. 150* nota-jelölése

2. ábra. A *Ráth F 1493* nota-jelölése

A *Ráth F 1493* bejegyzései több *possessor*tól is származhatnak, ezért majd alaposabban is meg kellene vizsgálni a kötetet, az mindenesetre első ránézésre is jól látszik, hogy a jegyzetek értő olvasóra utalnak és a bejegyzések alapján az egykori tulajdonos(ok) érdeklődési köréről is határozott képet kapunk. Alkinoosz *De doctrina Platonisa* és Iamblikhosz munkája mellett találjuk a legsűrűbb jegyzeteket, azonban míg Alkinoosz műve végig van jegyzetelve, addig Iamblikhosznál csak az első 28 oldalon találunk bejegyzéseket. A kisebb munkák közül Xenokratészt és Püthagoraszt látták el végig lapszéli bejegyzésekkel. Ezekon kívül pár hosszabb jegyzetet találunk Porphüriosz *De occasionibus*ában is.

A bejegyzések közül nagyjából háromfélét különíthetünk el egymástól. A jegyzetek legnagyobb része *nota bene*, amelyekre a fenti képeken bemutatott jelzés és/vagy – pontosítva a helyet – egy megnyújtott mutatóujjú kéz jellegzetes ábrája hívja fel a figyelmet. A másik szintén *nota bene*, azonban ennél a

fajta bejegyzésnél margóra írt, szövegből kiemelt részletekkel találkozunk. Ezeket vagy szó szerint idézik vagy kicsit átírva, tömörítve írják le ugyanazt a gondolatot. Ezek közül érdekesebbek lehetnek azok a sorok közé írt apró megjegyzések, amelyek a szöveg értelmezését könnyítették meg az olvasó számára. Ezekből is jól látszik, hogy a jegyzetelők nemcsak olvasta, hanem értette is a szöveget. Viszont a legérdekesebbek azok a kommentárok lehetnek, amelyekből sajnos csak nagyon kevés van, és amelyek az egykori tulajdonos általános érdeklődési körére utalnak vagy a szöveg kapcsán konkrét művekre hívják fel a figyelmet.

Konkrét művekre két utalást sikerült beazonosítanom. Az első a már említett „hoc idem Plotinus sentit” bejegyzés a Iamblikhosz-mű egyik sora mellett, amely alatt megtalálható a Cicero-kódex ábrája is. Talán nem is annyira merészen azt feltételezem, hogy van valami köze Báthorynak ehhez a bejegyzéséhez. Ha igen, akkor egyértelműen közelebről is ismerte Plótinosz művét, amely nagy valószínűséggel az 1492-es firenzei *editio princeps* lehetett Ficino fordításában. Ez alapján pedig – ha csak feltételesen is – felvehetjük Báthory lehetséges könyveinek a listájára ezt a Plótinosz-kiadást is.

A kérdés, hogy pontosan melyik Plótinosz-részre utalhatott Báthory? E kérdés megválaszolását az teszi nehezebbé, hogy Iamblikhosz könyvét Ficino nem lefordította, hanem csak összefoglalta és sok esetben saját értelmezésével ki is egészítette. A Plótinoszra vonatkozó jegyzet a Ficino-szöveg *Loquitur de anima separata a corpore* című részének az elején található. Ez az egyoldalas összefoglalás viszont az eredeti Iamblikhosz műben három rövidebb fejezetet tesz ki.¹² Ha megpróbáljuk behatárolni azt az eredeti Iamblikhosz szöveget, amit Ficino összefoglalt, akkor épp Báthory feltételezett jegyzeténél egy nagyon felületes átirással találkozunk.

Iamblikhosz görög szövege:¹³

Ἄλλ' οὐδ' ὅταν εἰς τὸ σῶμά ποτε παραγένηται, οὔτε αὐτὴ πάσχει οὔτε οἱ λόγοι οὐς δίδωσι τῷ σώματι· εἶδη γάρ εἰσι καὶ οὗτοι ἀπλοῖ καὶ μονοειδεῖς, ταραχὴν οὐδεμίαν οὐδ' ἔκστασιν ἀφ' ἑαυτῶν εἰσδεχόμενοι. Αἰτία δὴ οὖν τὸ λοιπὸν γίγνεται τῷ συνθέτῳ τοῦ πάσχειν· τὸ δ' αἴτιον οὐκ ἔστι δῆπου τὸ αὐτὸ ὅπερ τὸ ἀποτελούμενον. Ὡσπερ οὖν γιγνομένων τε καὶ φθειρομένων τῶν συνθέτων ζώων γένεσις οὕσα πρώτη ἢ ψυχὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἔστιν ἀγέννητος καὶ

12 IAMBlichus, *i. m.*, 1.10–12. Ficino latin szövegrészének a címe (*Loquitur de anima separata a corpore*) egyértelműen Iamblikhosz 1.10.15–16. sorára utal: „Ἴδε γὰρ εἰ βούλει τὸ ἔσχατον τῶν θεῶν, τὴν καθαρὰν τῶν σωμάτων ψυχὴν.” Ugyanennek a Ficino fejezetnek a legutolsó mondata pedig a görög szöveg utolsó mondatának átirata. Latinul így hangzik: „Supplicationes animum influxui deorum aptum efficiunt, qui & ultro facile pervenit propter divinam amicitiam omnia connectentem.” Ugyanez Iamblikhosznál: „Ὅθεν δὴ καὶ ὀνόματα θεῶν ἱεροπρεπῆ καὶ τᾶλλα θεία συνθήματα ἀναγωγὰ ὄντα πρὸς τοὺς θεοὺς συνάπτειν αὐτὰς δύναται.” *Uo.*, 1.12.39–41.

13 *Uo.*, 1.10.33–48.

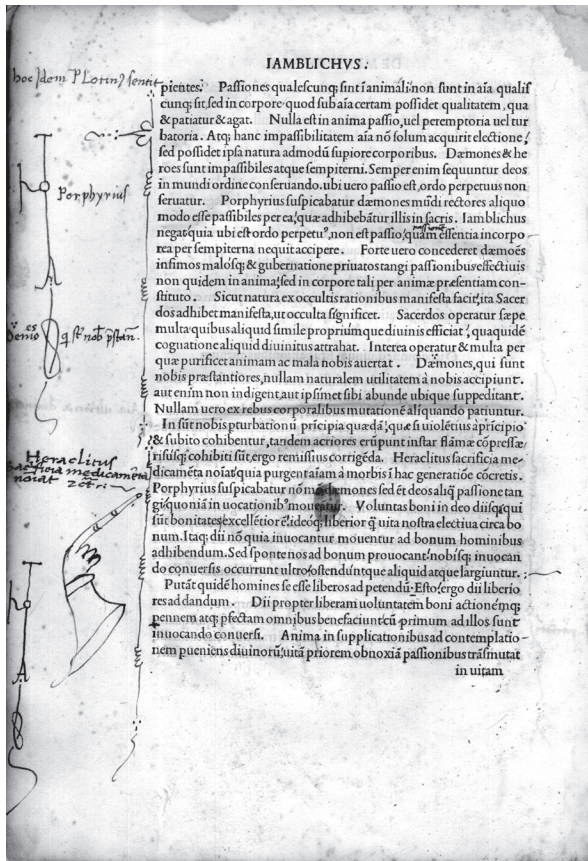
ἄφθαρτος, οὕτω καὶ πασχόντων τῶν μετεχόντων τῆς ψυχῆς καὶ μὴ καθόλου ἔχόντων τὸ ζῆν καὶ τὸ εἶναι, συμπλακέντων δὲ πρὸς τὸ ἀόριστον καὶ τὴν ἑτερότητα τῆς ὕλης, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἐστὶν ἄτρεπτος, ὡς κρείττων οὕσα κατ' οὐσίαν τοῦ πάσχειν, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐν προαιρέσει τινὶ τῇ ρεπούση πρὸς ἀμφοτέρα τὸ ἐμπαθῆς, οὐδ' ὡς ἐν μετουσίᾳ ἕξεως ἢ δυνάμεως προσλαβοῦσα ἐπίκτητον τὸ ἄτρεπτον.

Ezt Ficino így foglalta össze röviden:

Anima neque etiam dum adest corpori patitur uel ipsa quicquam uel rationes seminales, quas ipsa corpori tradit. Species enim sunt, simplices uniformesque nullam turbationem uel exitum a se ipsis suscipientes. Passiones qualescunque sint in animali non sunt in anima qualiscunque sit, sed in corpore quod sub anima certam possidet qualitatem, qua & patitur & agat. Nulla est in anima passio, uel peremptoria uel turbatoria.

A „hoc idem Plotinus sentit” mondat a következő részre utal (a lapszéli jegyzetek mindig következetesen abban a sorban vannak, amire vonatkoznak): „Passiones qualescunque sint in animali, non sunt in anima qualiscunque sit, sed in corpore quod sub anima certam possidet qualitatem, qua & patitur & agat”. Ez a mondat tömör összefoglalója az eredeti 1.10.36–48 – „Αἰτία δὴ οὖν” kezdetű – Iamblikhosz-résznek. Itt Iamblikhosz egy bonyolult összetett mondatban arról ír, hogy habár a lélek az oka a testi létben megtapasztalható szenvedéseknek és szenvedélyeknek (πάσχειν), azonban rá mégsem hat. A testi létre az ’összetétel’ jelentésű *σύνθετον* szót használja, amely a ’test és lélek összetételeként létező’-re utal. Ez a bizonyos *szünθητον* megszülethet és elpusztulhat, azonban ez valójában a léleknek az anyagtól való elszakadását jelenti. A *szünθητον* elpusztulásakor az anyag elveszíti formáját, ami azt jelenti, hogy elveszít mindent, míg a lélek „sértetlenül” tovaszáll. Habár a szenvedés az anyaghoz köthető, de mégis a lélek az, amely olyan minőségekkel és képességekkel ruházza fel, hogy az anyag „megélhesse” a gyönyört és a fájdalmakat. Ezért tömöríti Ficino Iamblikhosz gondolatmenetét egyetlen mondatba: az élőlényekben egyetlen szenvedély sem köthető a lélekhez, hanem csak a testhez, amely a lélek irányítása alatt bizonyos minőségekkel rendelkezve érez és mozog. Magában a lélekben tehát semmiféle pusztító vagy háborgó szenvedély nincs, ezek csak a testtel való *összetétel*ben jelennek meg.

A legvalószínűbb, hogy a bejegyzés a Plótinosz 1.1-re vonatkozik. Ennél pontosabban pedig az 1.1.1–6. részekre gondolhatott, mert Plótinosz itt foglalkozik a lélek–test összetétellel (*σύνθετον*) mint élőlényvel (*ζῶον*) és annak szenvedélyeivel (*πάθη*). Itt Plótinosz arra a kérdésre keresi a választ, hogy az olyan érzelmek, mint a gyönyör, a fájdalom, a félelem, a bátorság, a vágyak és idegenkedések az ember melyik részéhez tartoznak: a lélekhez, a testet használó

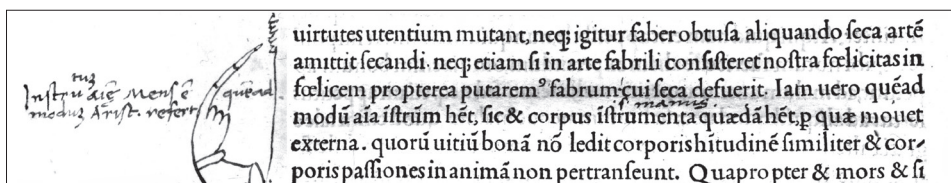

3. ábra. A „hoc idem Plotinus sentit” széljegyzet oldala (Iamblikhosz, *De mysteriis*)

lélekhez vagy valami ebből a kettőből származó harmadik fajta „összetételhez”. Ha viszont ez utóbbihoz tartoznak, akkor azt is el kell dönteni, vajon a test és lélek keverékéről vagy pedig valami másról van-e szó.¹⁴

Ha feltételezzük, hogy ez Báthory bejegyzése, akkor biztos, hogy eljutott Plótinosz könyvének az olvasásában legalább az 1.1.6. részig, mivel az imént említett kérdésekre ad tömör választ Iamblikhosz-fordításában Ficino és e tömör válaszban ismeri fel Báthory a fent valószínűsített Plótinosz-részt. Ebből persze az is kiderül, hogy Báthory nem csak olvasott Plótinoszt, hanem olyannyira meg is értette, hogy felismerni vélte a Iamblikhosz-szövegben. Ha viszont olvasta, ak-

14 „Ἡδοναὶ καὶ λῦπαι φόβοι τε καὶ θάρρη ἐπιθυμίαι τε καὶ ἀποστροφαὶ καὶ τὸ ἀλγεῖν τίνος ἂν εἶεν; Ἡ γὰρ ψυχῆς, ἢ χρωμένης ψυχῆς σώματι, ἢ τρίτου τινὸς ἐξ ἄμφοιν. Διχῶς δὲ καὶ τοῦτο ἢ γὰρ τὸ μίγμα, ἢ ἄλλο ἕτερον ἐκ τοῦ μίγματος.” PLOTINI *Opera: Enneades*, I, ed. Paul HENRY, Hans-Rudolf SCHWYZER, Leiden, 1973, 1.1.1. „Voluptates et dolores timores item atque audaciae cupiditates & fugae atque cruciatus cuius nam sunt? Nunquid ipsius animae tantum? an animae potius utentis corpore? an tertii cuiusdam ex utrisque compositi? Dupliciter autem & hoc accipi potest. Aut enim ipsum quod est mixtum: sive mistura: aut aliud quiddam ex ipsa mixtione proveniens.” PLOTINUS, *Opera*, tr. Marsilius FICINUS, Florenza, 1492, 6v.

4. ábra. Arisztotelész-utalás (Proklosz, In Platonis Alcibiadem I).

kor az is valószínűsíthető, hogy Ficinónak az ehhez a Plótinosz-részhez írt argumentumait is olvasta, amelyeket Ficino a Plótinosz-szövegbe szűrt bele.

A második olyan bejegyzés, amely a jegyzetelő filozófiai ismereteire enged következtetni, a platonizmus szempontjából nem ennyire izgalmas, azonban érdemes erre is vetnünk egy pillantást. Egy Proklosz *Alkibiadész-kommentárjához* írt széljegyzet Arisztotelészre utal. A következő mondatot olvasható a margón: „Instrumentum animae mens est quemadmodum Arist. refert.”

Ez a bejegyzés azért lehet érdekes, mert ebben a Proklosz-műben szinte nem is található más jegyzet, csak ez az Arisztotelész-utalás, ahol Proklosz a lélek szenvedélyeivel foglalkozik. Az idézet szépséghibája, hogy nem található meg mellette a Cicero-kódex *nota*-ábrája. Annyiban viszont kapcsolódik a Iamblikhosz-jegyzetekhez, hogy ez is a lélek szenvedélyeivel foglalkozik. Ficino ezt a művet (*In Platonis Alcibiadem I*) sem fordította le, hanem csak kivonatolta latinul és a *De anima et daemone* címmel látta el. A következő szövegrészre mutat az ujj:

Falso plerique putant vulnera mortemque mala quid enim horum nobis est malum? Si quidem non transit in animam, quae nos ipsi sumus, Neque enim passiones instrumentorum virtutes utentium mutant, neque igitur faber, obtusa aliquando seca artem amittit secandi. neque etiam si in arte fabrili consisteret nostra foelicitas in foelicem propterea putaremus fabrum, cui seca defuerit. Iam vero quemadmodum anima instrumentum habet, sic & corpus instrumenta¹⁵ quaedam habet per quae mouet externa. quorum vitium bonam non ledit corporis habitudinem similiter & corporis passiones in animam non pertranseunt. Quapropter & mors & si corporis malum est, non tamen est animae malum. Si igitur pulchrum quidem actionis est in anima, malum vero interim fit in alio, nondum ostensum est idem aliquando pulchrum esse simulque malum.

Ficino az eredeti Proklosz-szövegből tömörítette azt a címet, amellyel a szövegrészt ellátta:¹⁶

15 A szó fölé beszurva: *manus*.

16 „ἐπει ὡσπερ ἡ ψυχὴ τὸ ὄργανον ἔχει, οὕτω καὶ τοῦ σώματος ἄλλα ἂν ἴδοι τις ὄργανα, δι’ ὧν τὸ σῶμα κινεῖ τὰ ἐκτός, ὧν ἡ κακία τὴν τοῦ σώματος εὐεξίαν οὐ λυμαίνεται. κατὰ ταῦτα δὴ οὖν καὶ τὰ πάθη τοῦ σώματος οὐ διαβαίνει καὶ μέχρι ψυχῆς, ὥστε καὶ ὁ θάνατος, εἰ καὶ σώματος ἔστι κακόν, ἀλλ’ οὐτὶ γε ψυχῆς. εἰ τοίνυν τὸ μὲν καλὸν τῆς πράξεως ἐν ψυχῇ ἔστί,

Homo est anima utens corpore, ut instrumento. Mala ergo corporis non pertinent ad animam hominemque, sicut neque mala instrumentorum ad artificem atque artem.

A feltételezett Báthory jegyzet értéke csorbul kicsit, ha figyelembe vesszük, hogy a szöveg utal később Arisztotelészre,¹⁷ azonban a bejegyzés nem egyszerűen figyelemfelkeltő, mert – precíz szokásával ellentétben – nem ott található, ahol a szöveg megemlíti Arisztotelészt. Ezért egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy a jegyzet készítőjének – még ha kapott is később némi segítséget – rémlett valami homályosan Arisztotelésztől, ami erre a részre vonatkozhat.

A lehetséges szövegrész meghatározásához a széljegyzet segítségével sikerült közelebb jutnom, amely szerint Arisztotelész „refert quemadmodum” arról, hogy a léleknek a szellem az (egyik) eszköze. Erről egyértelműen ír a *Problemátában*, ahol azt a kérdést teszi fel, hogy miért van az, hogy habár időszövedve egyre bölcsebbé válunk, fiatalabb korban mégis könnyebben tanulunk. A válasz az, hogy isten két olyan eszközt is adott nekünk, amellyel képesek vagyunk külső eszközöket használni: az egyik a testünk, amely kezet, a másik pedig a lelkünk, amely szellemet (*nusz*) kapott; ezeknek a természetét fejtegeti. A *Ráth F 1493* utalásával kapcsolatban ezt a rövid, idevágó passzust idézném Arisztotelésztől:¹⁸

Διὰ τί πρῆσβύτεροι μὲν γινόμενοι μᾶλλον νοῦν ἔχομεν, νεώτεροι δὲ ὄντες θᾶπτον μαθάνομεν; ἢ ὅτι ὁ θεὸς ὄργανα ἐν ἑαυτοῖς ἡμῖν δέδωκε δύο, ἐν οἷς χρῆσόμεθα τοῖς ἐκτὸς ὀργανοῖς, σῶματι μὲν χεῖρα, ψυχῇ δὲ νοῦν.¹⁹

τὸ δὲ κακὸν ἐν ἄλλῳ, οὕτω δέδεικται τὸ αὐτὸ καλὸν καὶ κακόν.” PROCLUS, *In Platonis Alcibiadem I*, ed. Leendert Gerrit WESTERINK, Amsterdam, 1954, 333.4–10.

17 Latin átíratában Ficino is megtartja Proklosz Arisztotelész-hivatkozását. *Uo.*, 338.7, 339.11–12.

18 ARISTOTELES (PSEUDO), *Problemata = ARISTOTELIS Opera*, hg. Immanuel BEKKER, Berlin, I–II, 1831, 955b22–26. Részletesebben lásd: *Uo.*, 955b21–956a11.

19 Ha figyelembe vesszük azt a sort is, ahol a jegyzet található („neque enim passiones instrumentorum virtutes utentium mutant...”), akkor esetleg szóba jöhet még az *Eudémoszti etikának* az a része, amely szerint az erény a szellem eszköze. Itt Arisztotelész azt a kérdést teszi fel, hogy vajon istenen kívül lehet-e valami hatalmasabb a tudásnál és a szellemnél. Ha valaki az erényre gondolna, az nem lehet, mert az erény csupán a szellem (*nusz*) eszköze: „κινεῖ γὰρ πῶς πάντα τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον· λόγος δ’ ἀρχὴ οὐ λόγος, ἀλλὰ τι κρείττον· τί οὖν ἂν κρείττον καὶ ἐπιστήμης εἴη καὶ νοῦ πλην θεός; ἢ γὰρ ἀρετὴ τοῦ νοῦ ὄργανον· καὶ διὰ τοῦτο, ὃ οἱ πάλοι ἔλεγον, εὐτυχεῖς καλοῦνται οἱ ἂν ὀρμησῶσι, κατορθοῦσιν ἄλογοι ὄντες, καὶ βουλευέσθαι οὐ συμφέρει αὐτοῖς.” ARISTOTELES, *Ethica Eudemia*, ed. Franz SUSEMIHL, Leipzig, 1884, 1248a28–29. Steiger Kornél fordításában: „Ugyanis mindent a bennünk levő isteni mozgat valamiképpen: az értelemnek a kezdőpontja nem az értelem, hanem valami nálá erősebb. De az istenségen kívül mi van, ami erősebb a tudásnál és az észnél? Hiszen az erény: az ész eszköze. És amint az őseink mondták, emiatt szokták boldognak nevezni azokat, akik vágyaikat követve sikert érnek el, bár nem gondolták meg a dolgot.” ARISZTOTELÉSZ, *Eudémoszti etika*, ford. STEIGER Kornél, Bp., 1975. Ide kapcsolódik a fent idézett *Problemata* rész is (955b36–37), ahol ugyanígy utal Arisztotelész a tudásra (*episztémé*) mint a szellem eszközére (*nu organon*).

Afflatio
 Extasis .i. extasis ita
 natio queda
 Plato
 Mania .i. furor
 Mantia

5. ábra.
Mania (Iamblikhosz, *De mysteriis*).

A fent említett két bejegyzésén kívül a többi jegyzet nem tartalmaz közvetlen utalást semmi olyan irodalmi vagy filozófiai munkára, amely ne szerepelne a szövegben, így ezekből leginkább a jegyzetelő érdeklődésére lehet következtetni. Ezek közül érdekesek lehetnek azok, amelyek a Ficino által Báthorynak ajánlott – már említett – ontológiai művecske (*Op.* 688, 2) témájába vágunk. A tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy ezeket a jegyzeteket is feltérképezzem, ezért csak néhány, a humanizmus korában akár „divatosnak” is mondható platonikus fogalomra hívnám fel a figyelmet. Ilyen például a *furor*-elméletet megalapozó *mania*-, vagy a reneszánsz arány- és harmóniaelméleteihez kapcsolódó *proportio*-jegyzet, amelyek azért is lehetnek különösen érdekesek, mert megtalálhatók mellettük a Cicero-kódexből ismert, jellegzetes *nota*-jelzések, és így nagy eséllyel Báthory kezétől származnak.

Proportio.

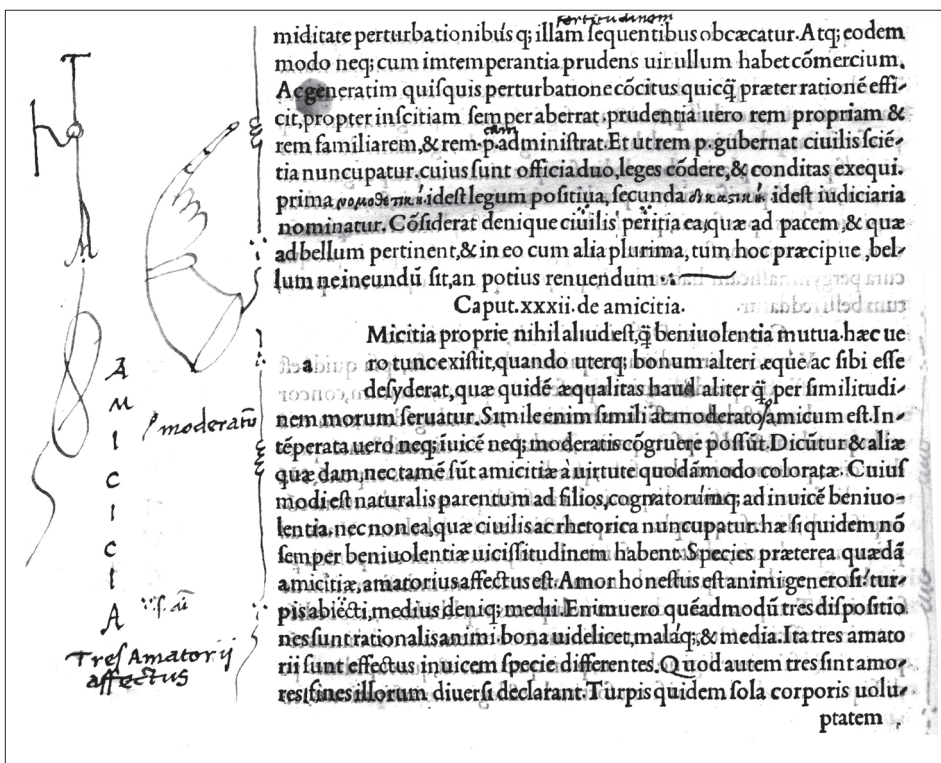
M

A

T

corauit, ut ea mundus sit proportione contextus, quam etiā nunc ignis
 atque terra ad aerem & aquam seruant. hoc tunc uestigia solum absque
 ratione atque mensura in ipso elementorum receptaculo confuso iacebāt,
 quatiēbantque materiam, & a materia uicissim quatiēbantur. Ex inte-
 gris enim quatuor elementis eum compexit, ex toto scilicet igni aereque
 & aqua, simul ac terra, nullam alicuius partem potentiā uel reliquens
 praecidebat enim quod corporeus futurus esset, tactusque ac uisu percipi-
 endus. Absque uero ignis & terra praesentia nihil tangendi uidentique
 sensum mouere potest. Quam obrem secundum congruam rationem
 ex igne ipsum terraque costruxit quoniam uero uinculo quodā utrorūque

6. ábra. *Proportio* (Alkinoosz, *De doctrina Platonis*, 12. fejezet).

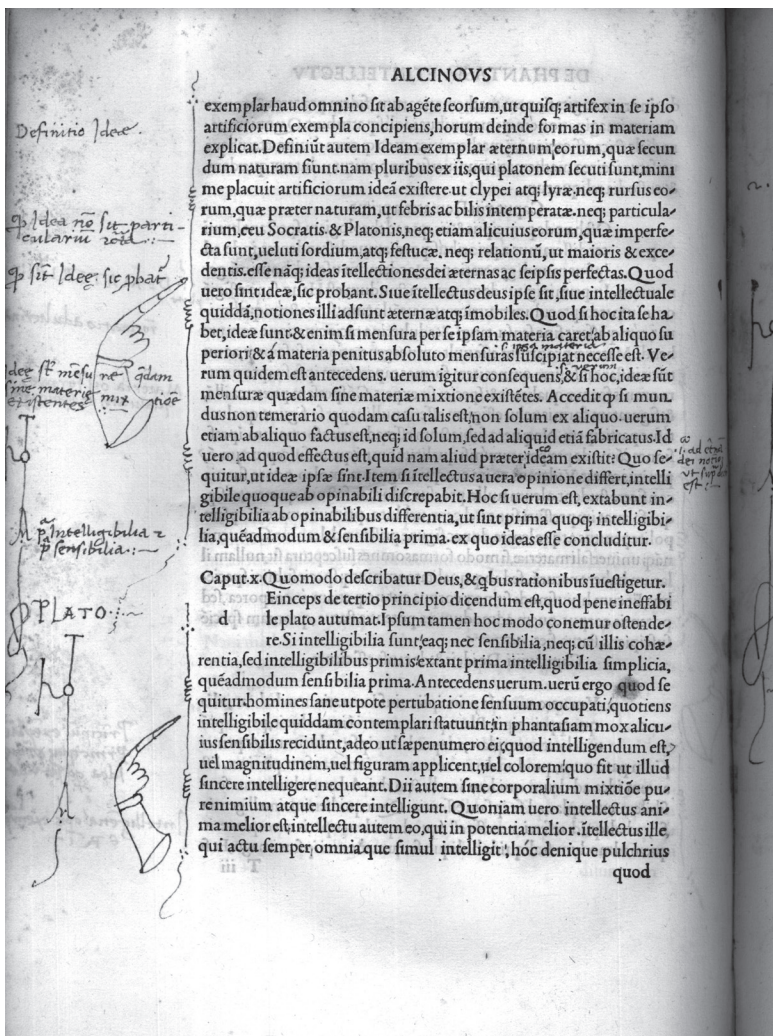

7. ábra. Alkinoosz, *De doctrina Platonis*, 32. fejezet

Alkinoosz 32. fejezetéhez írt bejegyzés jól mutatja, hogy a jegyzetelõt a szerelem és barátság témája is érdekli (lásd a 7. ábrát).

Ha mindezt összevetjük Báthory folytonosan kudarcot valló törekvésével, amely egy platonikus szellemű tanár Magyarországra csábítását célozta és mindehhez hozzávesszük iskolaszervezési törekvéseit, valamint Pescennius Nigernek a váci gimnáziumról szóló beszámolóját is, akkor különösen izgalmasak lehetnek az Alkinoosz művénel található sűrű jegyzetelések. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a Báthory által használt könyv kiadásának 1497-es dátuma tökéletesen illeszkedik Niger magyarországi tartózkodásának az időpontjához, aki valamikor 1497 és 1503 között taníthatott a „jeles művészetek nyilvános gimnáziumában” Vácon „az artes teljes fakultásában”.²⁰ Talán nem annyira légből kapott feltételezés, hogy Báthory is a váci gimnázium miatt merült el ilyen mélyen Alkinoosz és Iamblikhosz munkájában.

20 Kiss Farkas Gábor, *Franciscus Pescennius Niger Báthory Miklós váci püspök udvarában és a Scholasticum Orosianae iuuentutis dramma*, MKSz., 123(2013), 272–273. Ezzel kapcsolatban lásd még Niger leírását a magyar szümposzionokról, amelyeket Platónnak szenteltek: PAJORIN Klára, *Bonfini Symposionja*, ItK, 85(1981), 513–514.

8. ábra. Egy sűrűn jegyzetelt oldal (Alkinoosz, *De doctrina Platonis*)

A váci püspök esetleges érdeklődésére utaló fenti források mind platonikus kivonatok vagy tankönyvek. Talán már a *Platonikus bölcsesség második kulcsát* (Op. 688, 2) sem véletlenül küldte el Ficino Báthorynak, amely rövid összefoglalása a platonikus ontológiának, míg a *Ráth F 1493*-ban a két legtöbb jegyzettel ellátott mű közül Alkinoosz könyve – még ha erőteljesen hatott is rá Arisztotelész – az egyetlen fennmaradt tankönyv a középső platonizmus korából,²¹ míg Iamblikhosz munkája épp Ficino tankönyvszerűen tömör, latin kivonatában lett a platonikus tanok összefoglalója. Épp e források tankönyv-jellege miatt érdemes tehát átfutni a platonikus iskola megszervezésére irányuló terveit Báthorynak.

21 Lásd Somos Róbert bevezetését: ALKINOOSZ, *i. m.*, 34–36.

A legelső ilyen forrás egy 1479. májusi Ficino-levél (*Op.* 782, 3), amely arra utal, hogy nem sokkal korábban Báthory és Bandini – Mátyás király nevében – Budára hívta Ficinót, hogy Platón tanait oktassa. Így tehát Ficino ajánlása sem lehet véletlen, amely ezek után épp ezt a kis platonikus ontológiai összefoglalót bízta Báthoryra és Bandinire.²² Így hangzik Ficino levele:

Cum accepi tuas Bandinique litteras, quibus vehementer suadetis, ut in Pannoniam proficiscar, gratissimus Mathiae serenissimo Pannoniae regi futurus, perfeceram iam quinque Platonicae sapientiae claves quarum una caeteris brevior ad vos venit. Venire autem me difficile est. Vivere deinde sub isto caelo forsitan difficilior. Verum, ut rectius loquar, si venturus sim ad vos, discedam a vobis prius oportet, quam redeam. Fieri vero nequit ut ab his discedam, quibuscum mihi conciliante Musa, unus iamdiu factus est animus. Ama, precor, ut facis, Marsilium tuum, te ob egregias virtutes tuas ardentem amantem. Ama similiter Franciscum Bandinum nostrum virum ingenio magnificentiaque praestantem; commenda utrumque, si decet, Matthiae felicissimo regi; huic nonnihilo ex officina nostra brevi tempore proditurum nos utcunque poterit commendabit. Valet felices animi atque vivite mecum, invitis montibus, qui nos separare videntur; vivite mecum felices animi vel altissimis montibus admodum altiores. Hoc ego sum vobis, unus sibi quisque quid ipse est. Hoc mihi vos estis, quod duo sunt oculi. Octavo Kalendas Junias MCCCCLXXIX. Florentiae.²³

Tehát Ficino nem érkezik meg Magyarországra, viszont maga helyett azért mégis csak elküldene valakit. Egy 1482. szeptember 20-ai, Bandininek címzett levelében (*Op.* 857, 4) mentegetőzve írja, hogy maga helyett unokatestvérét,

22 Ficino újraszerkesztései miatt a levelek sorrendje nem mindig tükrözi a megírásuk idejét. A tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy külön is kifejtsem, de ezt a kis ontológiai munkát 1479 nyarán, valószínűleg június 8-a után küldte el Ficino Budára.

23 Huszti József fordítását felhasználva. HUSZTI József, *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*, Pécs, 1925, 63, 91: „Amikor megkaptam a te leveledet és Bandini levelét, amelyekben hevesen győzködtök, hogy keljek útra Pannóniába, mert Pannónia felséges királya, Mátyás előtt a legnagyobb becsben lennék, már befejeztem a platonikus bölcsesség öt kulcsát, amelyek közül az egyik rövidebb érkezik is hozzátok. Nekem nehéz odamennem. Azután még nehezebb lenne az alatt az éghajlat alatt élnem. Hogy helyesebben szóljak: ha hozzátok mennék, előbb el kellene töletek válnom, hogy visszatérhessek. Az nem történhet meg, hogy elszakadjak azoktól, akikkel összeköt a tudomány, és akikkel már oly régóta egygyé lett a lelkem. Szeresd kérlek, amint ezt teszed is, a te Marsiliusodat, ki téged kiváló erényeid miatt forrón szeret. Szeresd hasonló módon a mi Bandininket is, ezt a kiváló elméjű és nagyszerű embert! Pártfogj mindkettőnk, ha helyesnek látod, a boldog Mátyás királynál, mert valami a mi műhelyünkől kikerülve nemsokára közzé lesz téve, hogy majd az dicsérjen minket inkább. Ég áldjon benneteket boldog lelkek, s dacolva a hegyekkel, amik látszólag elválasztanak bennünket, éljetelem velem együtt; éljetelem velem együtt ti boldog és a legmagasabb hegyeknél is kimagaslóbb lelkek! Az vagyok nektek, mint ti saját magatoknak. Olyanok vagytok nekem, mint a két szemem. 1479. május hó 25. Firenze.”

Sebastiano Salvini mint másik énjét („alter ego Sebastianus”) küldené el. Azonban úgy tűnik, végül Salvini sem érkezik meg Magyarországra, habár 1482 második felében (valószínűleg a fenti, szeptember 20-ai levél után) Báthory Bandinivel íratott levelében jó hivatalt és adományokat ígért neki. Huszti szerint több forrás is arra utal, hogy ezt Salvini elfogadta és készülődött Magyarországra, még Mátyás királynak is írt egy „hízelt hangú” levelet.²⁴ Aztán egy 1487-es levélből (*Op.* 884, 2) arra következtethetünk, hogy még ennyi év után sem érkezett Budára olyasvalaki, aki Platón tanait oktathatná, miközben Báthory még mindig nem adta fel egy „doctor platonicus” Budára csábításának a reményét. Ficino levelének címzettje ismét a váci püspök:

Scribis Mathiam invictum Pannoniae regem praesentiam nostram desiderare, quod et tu valde desideres aliique nonnulli Platonicae mentis explicandae gratia. Rogas si minus ipse venire valeam, ut aliquem saltem mittam ad vos meorum, qui vestro hac in re satis desiderio faciat. Ego vero curabo pro viribus, ut ad vos Sebastianus noster Amitinus accedat, aut si per occupationes suas ipse non possit, iter ad vos meorum alius agat, me vero patrias mutare sedes mirum fuerit, sive mutationem prohibeat Saturnus in Aquario nobis ascendens, quod forte indicabit Astrologus seu vetet aliquis eiusmodi genius, quod Magus forsitan opinabitur, sive corpusculum ineptum laboribus impediatur iter, seu mens contemplationi semper intenta quiescere iubeat. Ambiguas equidem hac de re causas assignavi. Nam Platonicus putant humanos eventus a stellis quidem interdum significari, incitari vero frequenter a daemonibus stellarum, quasi pedissequis, peragi denique ab hominibus pro conditione rerum nobis propinquiorum. Vale.²⁵

24 Ezt Huszti több levéllel és forrással is alátámasztja. *Uo.*, 92–94. Ehhez lásd még: Arnaldo DELLA TORRE, *Storia dell'Accademia Platonica di Firenze*, Firenze, 1902, 100–101.

25 Huszti József fordítását felhasználva. HUSZTI, *i. m.*, 93–94. A levél vége tartalmilag kapcsolódik az isteni gondviseléssel és szabad akarattal összefüggő nem sokkal korábbi vitájához Ioannes Pannoniusszal. Magyarul: „Írod, hogy a győzhetetlen magyar király Platón filozófiájának magyarázása céljából az én jelenléteket óhajtja, amit te is nagyon kívánsz és még néhányan mások. Kéred, hogy ha én magam kevésbé tudnék útrakelni, legalább enyéim közül küldjek hozzátok valakit, aki ebben az ügyben a ti kívánságotoknak eleget tenne. Én minden erőmmel rajta leszek, hogy atyámfia, a mi Sebastianónk, vagy ha ő elfoglaltsága miatt nem tehetné, az enyéim közül más valaki hozzátok menjen. Valójában kész csoda lenne, ha elhagynám a szülőföldemet, vagy azért mert – ahogy az asztrológus mondaná – a Saturnus a Vízöntő aszcendenssel tiltja nekünk a változtatást, vagy – ahogy talán a mágus vélné – a Saturnusnak valami geniusa akadályozza meg, vagy a munkára alkalmatlan, gyöngé test gátolja az utazást, vagy az örökké elmélkedésre hajló szellemem parancsol nyugalomra. Néhány bizonytalan okot hoztam most fel erre. Ugyanis a platonikusok úgy vélik, hogy az emberi sorseseményeket előjelezik néha a csillagok, de igazából [ezeket] gyakran a csillagok démonjai – mint ezek szolgálai – hozzák mozgásba, hogy végül mi, emberek hajtsuk végre a földi körülményeknek megfelelően. Éljd boldogul!”

Két évvel később ismét felbukkan egy lehetséges platonikus tanító: Filippo Valori. Talán az „enyém közül valaki más” megnevezéssel épp órá utal a fenti levelében Ficino. A *De vita coelitus comparanda* 1489. július 10-ei ajánlásából tudjuk, hogy Valori Magyarországra készülődik. Ficino a *valeo* igét felhasználó, nehezen fordítható szójátékkal fejezi be az előszavát, amelyben arra utal, hogy ha nem fogadja be Mátyás Valorit (akit már csak a neve miatt is érdemes lenne), akkor még maga Valori sem tudja a könyvajándék segítségével hatalmasabbá tenni a királyt.²⁶

Atque ut valetudini prosperitatie regiae validius haec nostra prodessent, per Valorem ipsum mittenda putavi. Hunc tu igitur Valorem nostrum, clementissime rex, complectere, precor. Tantum enim natura, virtus, auctoritas tua valet, ut absque te nequeat vel Valor ipse valere.²⁷

Aztán egy 1490. február 6-ai levél (*Op.* 896, 2) arra utal, hogy Valori még mindig nem érkezett meg Magyarországra.²⁸ Ficino itt már egyenesen úgy ajánlja maga helyett Valorit, mint akiben az ő lelke lakozik:

Si mira potest amicitiae virtus efficere, quod Pythagorici pollicentur, ut sit amici animus in amico, certe nunc meus animus est in Philippo Valore, qui nuper in Pannoniam inprimis maiestatem tuam salutaturus accedit, ut cum istum audiveris suppliciter salutantem, Marsilium ipsum audivisse te putes.²⁹

Mivel Valorit 1490. november 12-én újra Firenzében találjuk, ezért ha meg is érkezett Magyarországra, Mátyás halála miatt végül nem sokáig tartózkodhatott itt.³⁰

A következő adatunk pedig a már említett váci iskola terve Pescennio Negróval, aki valamikor 1497 és 1503 között taníthatott Magyarországon, és amely adathoz tökéletesen illeszkedik az 1497-es kiadású, telejegyzetelt *Ráth F 1493* példány is.

26 Marsilio FICINO, *Three Books on Life*, tr. Carol V. KASKE, John R. CLARK, Tempe, Arizona, 1998, 236–239.

27 „És hogy ez a mi munkánk a király egészségére és szerencséjére még nagyobb hatással [*validus*] legyen, úgy gondoltam, hogy magával Valorival küldetem ezt el. Kérlek tehát kegyelmes királyom, öleld magadhoz a mi Valorinkat, hiszen természeted, erényed és tekintélyed oly hatalmas [*valet*], hogy nélküled még magának Valorinak sem lehet hatalma [*valere*].”

28 Ezt támasztja alá az az 1490. január 20-ai rövid levél is (FICINO, *Opera omnia*, i. m., 919), amelyben Ficino homályos, asztrológiai nyelven gratulál Valorinak egy firenzei hivatali tisztség elnyerése miatt.

29 „Ha a barátság csodálatos ereje képes elérni, amint a püthagoreusok mondják, hogy egy barát lelke a másikban legyen, akkor biztos, hogy az én lelkem Filippo Valoriban van, aki legelőször is Felségedet meg most üdvözölni Pannóniába. Így amikor majd meghallod az alázatos üdvözlést, akkor majd azt hiszed, magát Marsiliót hallottad.”

30 DELLA TORRE, i. m., 625.